Kőbányai János

Ami a halottnak is fáj

VISSZHANG - LVI. évfolyam, 42. szám, 2012. október 19.

2012. június 30-án a *galamus.hu*-n jelent meg Gerő András *Akadémikus antiszemitizmus* című írása, amelynek fő állítása szerint Romsics Ignác munkáiban a magyar történetírás antiszemita hagyományai lelhetők fel. Az írás vitát váltott ki, a *galamus.hu*-n *A Gerő András által kezdeményezett Romsics-vita írásai* dossziécímet kapta. A vita három hónapja az *Élet és Irodalom*ban is folyik. (Emlékeztetőül a korábbi írások a megjelenés sorrendjében: Karsai László: *Megjegyzések a Gerő-vitához;* Bojtár Endre: *Antiszemita vagy-e?;* Romsics Ignác: *Antiszemita vagyok-e?;* Ablonczy Balázs: *Teleki Pál antiszemitizmusáról;* Lévai Júlia: *Lépések egy oldalösvényről;* Babarczy Eszter: *Zsidók pedig vannak;* Gyáni Gábor: *Trianon versus holokauszt;* Ungváry Krisztián: *Horthy megítéléséről;* György Péter: *Trianon és holokauszt – a múlt jövője;* Tatár György: *Funkcionális antiszemitizmus;* Laczó Ferenc: *Összefonódó történetek;* Karsai László: *Antiszemiták, holokauszt, történelemhamisítók*; Kovács M. Mária: *Horthy megítéléséről;* Gerő András: *Kommentárok és megfontolások egy diskurzushoz;* Szakály Sándor: *Tatár György pontatlanságaihoz;* Bojtár Endre: *Viszonválasz;* Szále László: *A megértés felé;* Kovács Éva: *Időzített történelmek;* Jeszenszky Géza: *A vészkorszak mint kettős tragédia).* A jövő héten Gali Máté írását közöljük.

A történelem elbeszélése és köztudatba illesztése komolyabb és összetettebb feladat, mint hogy szaktudósokra bízhatnánk. Különösen Magyarországon, ahol a történelem és interpretációi a napi politika szerves részét alkotják. Hangsúlyosan erre figyelmeztet a legújabban kirobbant szellemi háborúskodás, amelynek gerincét az antiszemitizmus és – hiszen elválaszthatatlan tőle – a zsidó szó/fogalom értelmezése adja.

Lehetséges-e a zsidóellenesség (a zsidóktól idegenkedés, a zsidók befogadásának elutasítása) jelenségét Prokrusztész-ágyba gyömöszölni a mögöttünk hagyott igencsak sűrű évszázad megítélésével? A közelmúlt felidézése olyan érzékeny „sebeket” és „bűnöket” érint, amelyekkel kapcsolatban senki nem tarthat ún. történelmi távolságot. Ezért a történettudomány nyelvén és módszereivel nem beszélhető el, amint ezt a két történész neve mögött felvonult csapatösszevonások is bizonyítják.

Célravezetőbb az irodalom módszere, amely csak azután fog az elbeszélésbe (tárgyalásba), ha tisztázta a helyet, az időt és a szereplőket. Tapasztalataim és búvárlásaim eredményeként már a *Bibliá*ban lefektetett, s azóta rendre bevált, epikai szabályok a történelem, a szociológiai és az antropológiai tudományok számára is újszerű megfontolásokat nyújthatnak. Sőt: a fikciós módszer felvetheti az „és akkor mi van?” kérdését is. Az igazi tétet. Nevezetesen: mi következik az „elbeszélés szelleméből”? Ez a legnehezebb, de az ún. vita erre kísérletet sem tett.

*

Hely: Hová érkeztek a zsidók, akikből később a magyar-zsidó entitás megformálódott? A Habsburg Birodalom egy viszonylag néptelen, de nagy lehetőségeket hordozó területére. Később, a kiegyezés után a dualista erőtérbe: az Osztrák–Magyar Monarchiába. A trianoni (csonka) Magyarország egyúttal a mohácsi csatavesztés utáni első önálló, független magyar államalakulat is. (Már a Károlyi Mihály és Kun Béla fémjelezte pillanat-periódusok is annak számítottak, de az ország is, a külvilág is Horthy rendszerének szavazott tartós bizalmat.) Tehát a zsidók nem abba az országba, politikai és kulturális erőtérbe érkeztek, ahol 1920 után találták magukat. (Akik Erdélyben, a Vajdaságban, a Felvidéken és Kárpátalján ragadtak, még inkább nem.)

Idő: A magyar antiszemitizmust tudománytalan a Horthy-rendszerrel azonosítani. Az elbeszélés idejét legalább 80-90 évvel előbbre kell keltezni, amikor felmerült a zsidók be- vagy be nem fogadása a magyar nemzet testébe. Pogromok 1944/45 után is voltak – Kunmadaras a legemblematikusabb –, míg az 1949-cel kezdődő kommunista diktatúra az antiszemitizmus legális megnyilvánulását elfojtotta. Az 1956-os forradalomban – ezt egyre több memoár is bizonyítja – előtérbe kerültek antiszemita jelenségek, és a rendszerváltást követő első szabad választásokat kísérő szinte sokkszerűen kirobbant antiszemita atrocitások állandósultak, sőt: felívelő trendet mutatnak.

Szereplők:

Zsidók. A világ bármely pontján ma élő vagy a XX. században élt zsidó annak a ténynek köszönheti a magára érvényesnek tartott vagy mások által ráerőltetett, megkülönböztető azonosságot, hogy ősei legalább kétezer éven keresztül hűek voltak hozzá. Az ókorból egyedüliként fennmaradt entitás, amely népként létezik – noha nem a saját, a népi attribútumokat kialakító területén. Két évezred alatt nyomtalanul – sőt: preferáltan – eltűnhettek volna ebből a mind egzisztenciálisan, mind az életmódot megterhelő kötelékből. Sokan fel is szívódtak: a mai spanyolok 20 százalékát gondolják genetikailag zsidó eredetűnek. Az európai zsidó emancipáció korába olyan entitás jutott el, amely rengeteg üldözés, tömeggyilkosság, kínzás, máglyára hurcolás dacára az egzisztenciális érdekeinél többre tartotta a népi és vallási kereteihez ragaszkodást. E makacs hűségen alapuló attitűd alakította ki a zsidó azonosságot. Lehet, erre a történettudománynak és a szociológiának nincsenek eszközei, annál inkább a jó irodalmon kiművelt belátásnak, hogy a zsidó fogalom egy nemzedékről nemzedékre rendre megismétlődő tapasztalatot, benne a fizikai, pszichikai terhek elviseléséhez szükséges önvédelmi mechanizmusok kitermelte emberfajtát jelentsen. Az ún. „vita" egyik fő érvrendszere (György Péter, Bojtár Endre), hogy a zsidó szó/fogalom használata csak bizonyos – monopolizált – esetekben megengedett. Ez a hozzáállás valami pejoratív, szégyellni való dolgot sejtet. Én nem ismerek ilyet. Az effajta „szemérmesség" „nem tudja, de teszi" alapon az előítéletes antiszemitákkal lép szövetségre.

Tovább szűkítve, most már a magyar jelzővel ellátott zsidóságra: ez volt a legújabb népelem, amely a Kárpát-medence olvasztótégelyébe került. A III. századi pannóniai légiókkal erre vetődött zsidó katonák sírjainak, az esetleges zsidó vallású kabar törzseknek, a középkori Magyar Királyságból többször kiüldözött és visszafogadott zsidóknak, majd a Hódoltság során – különösen az ottomán Budán – a vár védelmében is jeleskedő, s ezért legyilkolt vagy rabszíjra fűzött zsidóknak ehhez az elbeszéléshez nincs semmi közük. A holokausztban végződő történetnek azok a zsidók a szereplői, akik a Habsburg Császárság különböző területeiről – leginkább Alsó-Ausztriából, a cseh és morva tartományokból, Galíciából a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig érkeztek a török hódoltság során elnéptelenedett Magyar Királyság területére, a Habsburg-császárok iniciatívájára. A birodalom egyik tartományából a másikba. A középkor hagyományából a mai napig egyetlen elem maradt fenn: a zsidók kiszolgáltatottsága miatt állandóan protektort (később: szövetségest) kellett keresniük – a hatalom tényleges vagy jövőben erre esélyes gyakorlóinál.

A zsidók nem magányosan, hanem közösségekben és azok belső társadalmi struktúrájával együtt érkeztek. Tagozódása egészen más volt, mint a „gazdanépé", mert a születéssel öröklődő hierarchikus viszonyokat nem ismerte. Csak a szellemi tudás, az anyagi tehetősség, sőt filantrópia gyakorlása emelt a zsidó társadalom vezető köreibe. (Ezért a Hrúz Mária nyelvéről való elmélkedés e kontextusban meddő, ha több asszimiláns zsidó nemzedék is elkérődzött a csábító példán – de ettől még zsidóból nem válhatott Petőfi.) A jövevények hagyományos zsidó (azaz: jiddis és héber) nyelvvel és kultúrával rendelkeztek, s abból a német nyelven és kultúrán keresztül léptek ki.

A magyarosodással kettőssé vált *akkulturáció* jelensége azért lényeges, mert a német nyelv és kultúra nemcsak fejlettebb volt, mint a magyar, de ez reprezentálta a nyugat-európai kultúrát, amelyet a zsidók miért is adtak volna fel? Épp ellenkezőleg: önmaguk magyarrá választásával azt a feladatbetöltő célt tűzték ki maguk elé, hogy magyarrá válásukkal a kulturális többletet átszervítsék a magyar kultúrába, amit

majd a befogadóik szívesen vesznek, hiszen célszerű, hasznos és modern.

A később több irányzatra szakadt magyar zsidóságra egyaránt jellemző volt, hogy kurta történelme során:

1. Soha nem volt módjában otthon éreznie magát.

2. Ezért azonos eredményekért mindig nagyobb erőbefektetést kellett kifejtsen, noha maradt számos terület, ahová ez sem volt elég. A már reflexként elsajátított többleterőkifejtés olyan igazságtalan előny, mint a dopping. (Mi más indokolná a zsidók 40 százalékos felülreprezentáltságát az olimpiai érmekben a holokauszt előtt?) Igazságtalan előny ez, ha a szerhez nem önszántukból jutottak. Környezetük adagolta beléjük, s minél inkább – ezt már a népi írók is észrevették, s ha ellenezték, ezért ellenezték az antiszemitizmust –, annál utolérhetetlenebb teljesítményekre sarkallva őket.

3. Nincs olyan ma élő magyar zsidónak azonosítható személy, aki ne „túlélő", azaz ne volt halálraítélt vagy annak leszármazottja lenne. A sokféle megsemmisítő program – munkaszolgálat, deportálás, halálmenetek, Dunába lövések – ellenére (rém)regényekbe illő szerencsesorozat eredményeként élhette túl fizikai és lelki traumákkal terhelten, amelyeket továbbörökített utódaiban is. (E jelenségnek igen komoly szakirodalma van – inkább Kertész Imre *Sorstalanság* után született regényeire hivatkoznék, amelyeknek csak ez a témája.) Nem kell hozzá szakértelem, csak némi empátia, hogy a magyar zsidó fogalmát a maga sors(talanság)ából adódóan könnyen behatárolható közös sorson és tapasztalaton alapuló entitásnak lássuk. Minden *vonzás és választás,* seb és bűn ebből a rettenetes trauma-tapasztalatból fakad. Ezt az egzisztenciális helyzetet – amely jellegéből adódóan oszthatatlan – színezte tovább, hogy a holokauszt után megmaradt 200 000 magyar zsidó fele 1957-ig több hullámban elhagyta az országot. Azok maradtak itt, akik vagy igen erősen beágyazódtak a kommunista rendszer hatalmi struktúrájába, a magyar nyelvbe és kultúrába, vagy úgy ítélték, hogy képességeik máshol konvertálhatatlanok.

Mindezeknél fogva bármely, a fent körülhatárolt zsidó entitáshoz tartozó köz- és magánszereplő vagy szakmai, művészeti, vagy más okokból rekrutálódó csoport említése, ábrázolása igaztalan, tudománytalan, vagy ha művészetről van szó: esztétikailag érvénytelen, ha elhallgatjuk a zsidó voltát – vagy, megengedem, bár utálom a kifejezést: „származását". Heller Ágnes nevezetes esszéjében – *Zsidótlanítás magyar zsidó irodalomban* – nem valóságos, de fikciós szereplőknél, kifogásolta a „zsidótlanító" eljárást. Déry Tibornál, hogy *A befejezetlen mondat* Perczel-Nagy családját katolikusnak alakoskodta, noha a nagypolgári család, amelyet Déry belülről ismert, zsidó volt, s ezzel az eltagadással művét maga fokozta le középszerűvé. Emberi okokból elfogadhatatlan bármely politikai rendszer vagy érdek, amely a középszerűséget tűzi ki céljául.

Magyarok: A csak a zsidókhoz hasonló produkciót felmutató nép. A zsidókénál jóval rokontalanabb nyelvüket és vele azonosságukat megőrizték – mégpedig egy meghatározott területen. Ellentétben a zsidókkal, sokféle etnikum keveredéséből fejlődött ki a magyar entitás, de a zsidósághoz hasonlóan az alapja szellemi: a magyar nyelvhez, tájhoz, később kultúrához tartozás. E népnek az újkor hajnalára két nagy hiányossággal kellett szembenéznie:

1. Saját területén – amelyen már régen nem gyakorolta a hatalmat – kisebbségbe került.

2. Meghatározott sorsa miatt nem képezett magának „harmadik rendet"– a társadalmi osztályt, amely a modernitásba lépő kor legfőbb funkcióit ellátta volna. A török hódoltság vérveszteségein túl mélyebb eredője is van, hogy nem alakult ki polgárság – s ezért funkcióit árendába kellett adni előbb a szerbeknek, görögöknek, majd a zsidóknak. A végzetes hiány visszanyúlik arra az időre, amikor a magyarság egyik fele *idegen* segítséggel legyilkolta a másik felét, és szolgasorba alázta a maradékot. A kölcsönös bizalmatlanságot megalapító ősbűn és konzerválása – az Elbától keletre a „második jobbágyság" rendszerén fölül – úgy alakította a magyar történetet, hogy a függetlenségnél is fontosabbá vált a magyarnak a magyaron való uralma. A Budai Nagy Antal-féle felkelés eredményeként románosodott el Erdély, a román hadsereg támogatásának erkölcsi árát is megfizették a Horthy vezette *úr*i rendnek, hogy

ezeréves jogait helyreállítsa, amelynek a lényege az ezer éve szolgaságba szorítottak fölötti uralom visszaszerzése volt. (A hódoltság korában alakult ki a „kettős adózás” intézménye, amikor a török fennhatóság alatti falvak, miután a töröknek megfizették az adót, elmenekült magyar uraikat is finanszírozniuk kellett. Akik, ha nem kapták meg adójukat, nem voltak restek átcsapni a határokon, hogy fegyverrel kényszerítsék ki anyagi és uralmi jogaikat.)

A pszichológiából jól ismert tárgytévesztéses és projekciós folyamatok eredményeképp az „idegen” szerepét a teljesen vétlen – hiszen az ősbűn végrehajtásakor jelen sem volt – zsidóság kapta. (Ezt példázza a „zsidó vagyon” áldozati szerepe is, az utolsó utáni pillanatban ebből enyhítettek volna az ezeréves földéhségen.)

Tárgyalás:

a) *Expozíció*: Már a reformkorban felismerték, amit utoljára Ady fogalmazott meg a legérzékletesebben: *„Micsoda gyávaság volt még meg nem mondani, hogy a Korroborit űzzük, járjuk pár évtized óta a Duna–Tisza táján? Itt két fajtátlan s egyformán idegen fajta szeretkezik egymással a Korrobori szabályai szerint. A már megcsinált kultúrák lemásolt zeneszerszámaival foglalt itt helyet a zsidóság. S mi, akik magyaroknak nevezzük magunkat, gyűlölve-vágyva ropjuk a szerelmi táncot. Itt egymást fojtogatva a szerelemtől, vagy új népet produkálunk, vagy pedig utánunk az özönvíz.”*

Mindez a „tudomány” nyelvén: az ún. „asszimilációs alkuként” vált ismertté. Kényszer szülte, ezért nem lehetett tisztességes. Egyik legközvetlenebb tanúja, Horn Ede, „félliberálisnak” nevezte a magyar politikai osztályt, amelyik ezt a megegyezést nyélbe ütötte. A „fél”-ség végighúzódott a „tárgyaláson”. Az alku szerint a magyar politikai osztály a Habsburgok és a nemzetiségek harapófogójában bevette volna a zsidókat a magyar nemzet testébe, hogy a magyarsághoz lojális létszámot feltöltsék és a szükséges modernizációs feladatokat ellássák. Valójában csak *félig* gondolták így. (Még a legliberálisabb Eötvös József is úgy képzelte, hogy a zsidók majd kikeresztelkednek.) A feladatot azonban „kiszervezték” – a zsidók kiszolgáltatottságát kihasználva. (Akik hova mehettek volna? Európa megtelt – Amerikába? Ez felmerült a ’48-as forradalom első hónapjainak csalódásában, amikor kivándorlási egyesületet is szerveztek.) A magyar fél a befogadást csak folyamatosan lebegtette, miközben a zsidók teljesítése a kitöltetlen csekkre már javában folyt. Az emancipáció mézesmadzagját addig gondolták a zsidók előtt húzogatni, amíg a magyar kiszolgáltatottság (a zsidóknak is köszönhetően) megszűnik. A zsidó fél is tisztában volt a befogadási szándék kétes hátterével. Akadtak közülük, akik a tiszta üzletet részesítették előnyben – azaz: a teljesítés előtt kézbe kapni az emancipációt. Végül is azok kerekedtek felül, akik szintén úgy gondolkodtak, mint az *ellen*érdekű fél: majd a látszatbefogadással elindított gyors teljesítés révén jobb tárgyalási pozícióba kerülhetnek. Mindez nem fikció, hanem Horn Ede tanúságának (*A forradalom és a zsidók Magyarországon*, Lipcse, 1850, Budapest, 2000.) kivonata – részletesen idézetekkel alátámasztva tárgyaltam, épp a Gerő András főszerkesztette, oly sajnálatosan megszűnt periodikában: *A magyar zsidó értelmiség kialakulása* (*Budapesti Negyed,* 2008. tavasz, 59. szám). (Még egy zárójelet nyitva: utánanézve a bibliográfiai adatnak látom, hogy a nemcsak a Gerő főszerkesztésében, de Mihancsik Zsófia szerkesztésében megjelenő *galamus.hu* a magyarosított zsidók neve mellé zárójelben rendre kiteszi a német-zsidós eredetit is. Amit Romsics „akadémikus antiszemitaságára” mint perdöntő bizonyítékot lobogtattak. Nekik szabad?)

b) *Cselekmény:* A mindkét fél részéről hátsógondolatokkal megkötött és teljesített alku – a jogalkotás gerincvonalán a következőképpen alakult: az 1840-es országgyűlés a magyar zsidó értelmiségiek nagy csalódására nem adta meg az emancipációt, csak a Habsburg-uralkodók korábbi privilégiumait egységesítette. A történelmi jogokat osztó 1848-as országgyűlés egyedül a zsidókat hagyta ki az emancipációból. Annak hírére, hogy ez szóba jöhetne, az egész országban – nem csak az országgyűlés színhelyén, Pozsonyban – pogromok, „zsidó kravallok” törtek ki, Pesten megtagadták a zsidók felvételét a Nemzetőrségbe, de Jellasics fenyegető közeledte enyhített a szigoron. A magyar zsidóság tekintélyes része – és minden mítosszal ellentétben nem az egésze, hanem csak az avantgárdja – tőkével, katonai szolgálat

vállalásával, szervező munkával, de így is „létszámarányán fölüli százalékban” és egyedül jogtalanként a szabadságharc mellé állt. Jutalmul a szegedi országgyűlés feloszlása előtt egy nappal, tehát jelképesen, törvénybe iktatta a zsidó emancipációt, de még így is egy lényeges kitétellel, illetve a bizonytalanságnak – ez a pszichológiai állapot állandó leitmotív az elbeszélésben – alapot nyújtó feltétellel: *4. § A.) „A mózes vallásúak papjaiból és népválasztottjaiból hívjon össze egy gyülekezetet, részint, hogy hitágazattá nyilvánítsák s illetőleg reformálják, részint hogy jövendő egyházi szerkezetökre nézve, a kor kívánalmaival megegyező javításokat tegyenek. B.) E törvény foganatosítása azon utasítással tétetik kötelességbe, hogy alkalmas szabályok által, a mózes vallásúak a kézi mesterségek és a földművelés gyakorlására vezetessenek.”* Ez utóbbi tartózkodás nyilvánult meg az 1861-es rövid életű országgyűlésen, ahol szintén felvetődött az emancipáció ügye – a *presser group*-szerű kiharcolására alakult az első magyar nyelvű újság, a *Magyar Izraelita* (1861–1864 és 1865–1868) –, de csak vagyoni és műveltségi cenzus alapján szűk rétegre vonatkozott volna. Amikor ez kitudódott, lefújták a kezdeményezést. A happy end csak 1867-ben jött el, amikor a nagy kiegyezés részeként gyorsan és feltétel nélkül megszületett az emancipációs törvény. A tiszaeszlári vérvádper (1882) hatására országos pogrom tört ki, s megalakult az egykori Deák-párti képviselő, Istóczy Győző vezetésével az Országos Antiszemita Párt is – fénykorában (1884) 17 képviselőt küldött a parlamentbe, amelynek a programja az volt, hogy vonják vissza a zsidóemancipációt. Ezt a gondolatot a Prohászka Ottokár alapította Magyar Katholikus Néppárt vitte tovább a politikában és a kulturális diskurzusban. A zsidók 1895-ben váltak egyenjogúakká, az ún. *recepciós* törvénnyel, amely a zsidó vallást „bevetté” nyilvánította. De hogy született meg ez a törvény az ún. aranykorban?

A magyar parlament kétszer elutasította, Ferenc József kétszer nem fogadta el, és visszadobta újratárgyalásra, végre egyetlen szavazatnyi többséggel átment. Tehát nem volt dicsőségmenet, s pontosan negyed évszázadra rá indult a jogfosztás kora. A jogegyenlőséget a Debreceni Ideiglenes Kormány állította vissza 1945-ben. Tehát a magyar politikai nemzet egyszer sem tette egyenlővé a zsidókat független hatáskörén belül, azonban valamennyi jogfosztás arra az időre esik, amikor önállóan dönthetett. A zsidók jogkiterjesztésüket a magyar politikai nemzettel szemben álló, ha úgy tetszik: elnyomó hatalmaktól s azok gyűlölt megtestesítőitől kapták. (II. Józseftől, Ferenc Józseftől – és a szintén József keresztnevű Sztálintól.) Tehát Horthy és rendszere kezdetektől létező és egyértelmű politikai-kulturális és pszichológiai tradíció sodrát követte. Azzal a jelentős különbséggel – és ez okozhatta az optikai csalódást –, hogy nem ült a nyakán semmilyen külső hatalom, azt tehette, amit akart, vagy lehetett. (A genfi Népszövetség szemöldökráncolása nem hasonlítható a dualista rend kötöttségeihez.) A zsidóellenes pogromok nem a fehérterrorral kezdődtek, hanem az Osztrák–Magyar Monarchia fölbomlása vákuumában, s tartottak még a Károlyi-kormány alatt is. Ennek megakadályozására alakultak a Zsidó, vagy ahogy nevezték: a Cionista Karhatalmi Századok. (A csak néhány sajtótudósításban szereplő lényeges intermezzo megírása rám vár, miután egy izraeli levéltárban – mást keresve – rábukkantam az anyagára.)

Horthy fellépte előtt a két forradalomban a zsidók részvétele két teljesen külön alapról szerveződött. Itt kell visszautalni a szereplők felvonultatásánál említett jellemzőre, hogy a zsidók szinte ösztönükbe, jellemükbe beépülten keresik a szövetségest a társadalomban, ahol otthonra lelnének. Ez a reformkorban a liberális köznemesség volt. (Fejtő Ferenc mondta nekem, hogy a magyar zsidóság legnagyobb tragédiája, hogy hanyatló történelme során mindig abban a tévedésben leledzett, hogy a reformkori partnereivel tárgyal, s ezért érvrendszere oly anakronisztikusan erre a diskurzusra épült a holokausztig.) Ebből Tiszaeszlár után sokkszerűen ki kellett ábrándulnia. Ennek egyik legelemzőbb dokumentuma – a Romsics által is a maga helyén és értékén tárgyalt Acsády Ignáchoz fűződik. *Zsidó és nem zsidó magyarok az emancipáció után* (1883) című alapos elemzésében leszámolt a köznemességgel mint szövetségessel, s helyette a parasztságot ajánlotta. E (tév)eszmének köszönhetően ugyan úttörő, ma is érvényes munkákat írt a magyar parasztság történetéről, de ez a szövetség nem jöhetett létre, mert a parasztság a zsidóság alatt helyezkedett el a társadalmi hierarchiában. Másik alternatíva az amúgy is a Monarchiához kapcsolódó arisztokrácia volt. Érdekes dokumentuma ennek Ignotus feltáratlan publicisztikája a *Nyugat*ban, s kapcsolata az Andrássy családdal. Még az arisztokráciába való asszimilálódás volt a legtermékenyebb.

Példa rá a Weiss és a Chorin család szociális és kultúratámogató tevékenysége vagy a Hatvany-Deutsch család hasonló mecenatúrája, amely nemcsak támogatásokban, de már a kultúra szervezése és művelése révén is maradandót alkotott. Ez az oktobrista zsidóság állt a liberális arisztokrata Károlyi és kormánya mögött. (A polgársághoz a magyar zsidóság nem asszimilálódhatott, mert az – noha német vagy osztrák minták alapján kialakítva – saját maga volt. Ehhez egyetlen magyar társadalmi réteg sem kívánt hasonulni, mert lenézett, *idegen* zsidónak és nem polgárnak ismerte.) Ettől gyökeresen különbözik a Tanácsköztársaságot (vagy diktatúrát) támogató vagy vezető zsidóság. Ez a réteg azokból a kizárólagosan a frontot tartalékos tisztként megjárt zsidókból állt, akiknek a lövészárkokban és a hadifogolytáborokban leesett ugyanaz a tantusz, mint amit itt próbálok elmesélni. Nevezetesen, hogy a zsidók befogadása a magyar társadalom vagy nemzet testébe – lehetetlen. Magyarok és zsidók először kerültek olyan embert próbáló helyzetbe, mint a lövészárok, ahol a zsidók jelentős része tartalékos tiszt volt, azaz képességeik vagy szellemi befektetéseik arányában jutottak pozícióhoz. (Mivel nemcsak a népbiztosok közt volt magas az arányuk, az iskolai végzettség szintjében és a német nyelvtudásban is kiemelkedtek.) Ez volt elfogadhatatlan – nem a „papírbakancs". E viszonyokat alaposan leírja Bihari Péter *Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországán* című kismonográfiájában (Budapest, 2008), azonban sokkal érzékletesebb képet kapunk Avigdor Hameiri héber nyelven írt háborús dokumentumregényéből. (Magyarul: *A nagy őrület,* Pozsony, 1931, Budapest, 2009.) Az Ady legszűkebb köréhez és a *Nyugat* írói társaságához tartozó költő levonta a tanulságot, s a hadifogságból egyenesen Palesztinába ment, ahol a modern héber irodalom egyik megalapítójává vált. Így tett a cionista értelmiség egy része – például a Zsidó Karhatalmi Századok sok tisztje –, az ún. „mérnök alija" tagja is, és Tel-Aviv és Jeruzsálem felépítésében, az ország előtti ország infrastruktúrájának a kialakításában vitt jelentős szerepet. (Lásd David Giladi: *Pesti mérnökök – Izrael országépítői*, Budapest, 1992) Azonban a többségnek milyen választás kínálkozott? A szövetségesi piacon: a proletárság maradt. A Marx Károly felvetette ötlet, amely Oroszországban – lenini módosításon átesve – meg is valósult. Persze, a proletársághoz nem lehetett – mert lent volt, sőt: a leglentebb – asszimilálódni, csak az élére állni. Ebben a paradigmában telt el a zsidó értelmiség szociáldemokrata, szocialista vagy kommunista évszázada – egészen a ma utóvédharcait folytató maradékáig. Belső, de leginkább külső hatalmi játszmák függvényében, hol a hatalom centrumában, hátországában, hol az ellenzékében. Ez a szövetség volt a legvérlázítóbb mindazok számára, akik a Szent István-i rendet a magyarok magyarok általi leigázásában és az úr és szolga viszony fenntartásában látták a magyar hagyományok megtartását. Ezt megbontani – pláne külső („idegenszerű") elemnek! – bűnnek számított. Ennek látta Pap Károly is: „zsidó bűnnek". „Mert, amit a magyar úr, a magyar polgárság és magyar munkásság leginkább a magyar paraszt ellen elhibázott, azt a zsidó polgárnak és zsidó munkásnak nem volt joga kijavítani. A hiba: vétek. Aki javít: tüntet. A zsidó polgárnak és munkásnak nem volt joga megbüntetni a magyar urat azért, amit a magyar paraszt ellen vétett. S hogy megkísérelte, ezzel útjába állt a végzetnek, a magyar úr, polgár és paraszt kölcsönös végzetének, meghamisította nemzeti végzetüket, amely a legmélyebb természeti törvényeken nyugszik, ugyanazon, amelyen az apák és fiúk viszonya. A felsőbb társadalmi osztályoknak az atya szerepét kell vállalnia fiaival, a polgárral, a munkással, a paraszttal szemben. Senki nem állhat az atyai felsőbb társadalmi osztály s fiai, az alsó társadalmi osztályok közé. (...) A zsidóság nemesebb része a javítást, a lázadást vállalta magára. Ámde senki sem vállalhat munkát más helyett, senki sem tűrhet, és senki sem javíthat, lázadhat más helyett. Másért tűrni, lázadni, szenvedni éppoly bűn, mint más helyett jólétben élni. Éppoly bűn, mint önmagunkért nem dolgozni, nem tűrni, nem szenvedni, nem lázadni." *(Zsidó sebek és bűnök*, Budapest, 2000, 66–67.)

Trianonnal megszűnt – és ez az igazi kapcsolódási pont a két tragédia között – az alkukényszer, legalábbis a magyarok részéről. Ha a fél ország elvesztése árán is, de az általa uralt területen és népességen a magyar etnikum döntő fölénybe került – nem volt szüksége szövetségesre, sőt: az fölöslegessé vált számára. Az elvesztett területekről érkező magyarok, leginkább állami tisztviselők, a „keresztény középosztály", tegnapi dzsentrik vagy honorácior származású értelmiségiek elhelyezése vált egzisztenciálisan megoldhatatlanná. Ezért a zsidó pozícióra, földre és vagyonra – mert azt a zsidókon kívül

senki nem tekintette magyarnak – megnövekedett az igény. Nem a politikusok, hanem az általuk képviselt vagy vezetett rétegek igénye. A felső politikai vezetés, Bethlen, sőt, Horthy maga is felismerte, hogy a zsidók – illetve az általuk betöltött pozíciók – még lecserélhetetlenek az „őrségváltással", ezért megpróbáltak ellensúlyozni a nép akarata és az ország érdekei között, noha ők is lemondtak a zsidók társadalomba integrálásáról, s folytatták a kezdetek kezdetétől a kivárásos stratégiát, amíg egyedül is boldogulnak. György Péter adataival ellentétben – „A Horthy-korszak premodern volt, (…) a születéstől a halálig, mindenki az volt, aminek született. Az úr megmaradt úrnak, a paraszt parasztnak, zsidó zsidónak." (*Nem ússzuk meg, Magyar Narancs,* júl. 12.) – a Horthy-korszak meghatározó fejleményeként megjelent, mégpedig számottevő politikai és szellemi súllyal, a magyar történelem Szent István óta alávetett osztálya: a parasztság. Legláttatóbban a jéghegy csúcsán megmutatkozó népi írók mozgalmában, amely jóval több volt, mint írói csoportosulás. Már Bakócz Tamás is jobbágysorból küzdötte fel magát a legfelsőbb politikai hatalomba vagy Arany János a szellemibe, de ilyen markáns erőteret először hozott létre a társadalmi piramis talapzatát képező osztály a magyar történelem során. Ez az új erőtér és központ – noha kibontakozásuk kezdetén jelentős segítséget kapott a zsidóktól – az önazonosság és a saját stratégia megteremtése során (lásd „népi–urbánus vita") a zsidókkal szemben építette fel magát. (E tragikus fejleményt Széchenyi Ágnes *„Sznobok és parasztok". Válasz 1934–1938* című monográfiája beszéli el [Budapest, 1997]) Ez végzetesnek bizonyult, mert a magyar zsidók a II. Józseftől I. Ferenc Józsefig tartó királyi hatalom megszűnése óta nem találtak egyetlen magyar társadalmi osztályban sem protektorra, sem szövetségesre.

A leginkább zsidók által támogatott eszme, az általános és szabad választások, 1939-es megvalósulása végképp megpecsételte a zsidók sorsát. Az ekkor – bizony demokratikusan – megválasztott parlament, jelentős nyilas súllyal, vezényelte le a magyar zsidóság kiszántását a magyar televényből, amelybe éppen azért nyúlt le oly mélyen, s szinte kitéphetetlenül, mert oly sok ellenállást leküzdve kellett ott gyorsan és makacsul megkapaszkodnia. Az idegen elleni mentalitás tudati leképezettségét és a köré kristályosodott tradíciót plasztikusan világítja meg Bibó Istvánmegjegyzése a másik nagy kiszántás kapcsán. Amikor a holokauszt tanulságaitól nemhogy visszarettenve, de az ott kimunkált módszereket használva – gettó, téglagyár, vasút, intézményes és spontán kifosztás – a német kitelepítés során csináltak helyet („életteret") magyaroknak: „Az ingóságok elvételét másnak, mint egész egyszerűen rablásnak, nem lehet minősíteni, akár svábbal, akár zsidóval történik is. (…) Az, hogy a svábok az ő vagyontárgyaikat a magyarság zsírjából élősködve szerezték, éppen annyit ér, mint a zsidó parazita voltáról való szólam." Az idézet Kalász Márton *Tizedelő cédulák* című könyvéből való (Budapest, 1999), a szinte egyetlen [?!] tanúságból, amely a magyar zsidó holokauszttal nem is párhuzamos, hanem azzal egygyökerű, vele folyamatos jelenséget megörökíti. (Ez nem az ún. „cigány holokauszt", helyesen *porajmos,* ami egy egészen más szerkezetű és indíttatású történet, amelynek a magyar és zsidó viszony elbeszélésébe beerőltetése csak a szembenézés elhomályosítására alkalmas.)

c) *Epilógus*. Radnóti Miklóssal kérdezhetjük: „S halott-e már a perdülő szirom, / ha hullni kezd? / vagy akkor hal meg, hogyha földet ér?" (*Ikrek hava,* 1939), azaz: a magyar-zsidó történet a holokausztban ért-e véget vagy a rendszerváltás utáni, de annak is már a korszakhatárához érkező idején? Amikor – s ezt már bizonyos lezártságnak tekinthetjük – a minden ízében újra szabaddá vált magyar társadalom nem akart/tudott szembenézni a holokauszttal? Gyáni Gábor (*Trianon versus holokauszt*, *ÉS,* 2012/32., aug. 10.) ezt, ahogy egy történésznek kell, szenvtelenül, de meggyőző okfejtéssel leszögezte.

Jómagam e korszak közepén, 2000-ben néztem kétszer is szembe ezzel a problémával: „Szerkesztő és olvasó utoljára találkozik ebben az évtizedben, században, évezredben. Nincs annál lehangolóbb, mint hogy semmi felemelőt nem érzünk a búcsúban. Számunkra, akik az új *Múlt és Jövő*t csináljuk, inkább az elmúlt évtized eredményeinek az összegzése a jelentősebb, amelynek aktív résztvevői voltunk (…) folytatódik-e velünk a holokausztban megakasztott magyar zsidó történelem, vagy tetszlétezés-e csupán, mint a halott arcán növő szakáll?" (*Múlt és Jövő,* 2000/3–4.), majd a következő évben – *Kortárs*, 2001/8. – a *Halott arcán növekvő szakáll* című esszémben bővebben kifejtettem a metaforát. Ma, rá egy évtizeddel:

ama halott testéből kifogyott a tartalék, amely a látszatéletet produkálta. Olyan személyiségek mentek el e legutóbbi idő alatt, mint Hanák Péter, Kardos G. György, Kroó György, Szabolcsi Miklós, Ember Mária, Somlyó György, Székely Magda, Mezei András s nemzedékük – miközben ama stafétabotot azért sem lehetett átadni és átvenni, mert a rendszerváltás kora nem ebben volt érdekelt. Hanem abban, hogy a zsidó szó/fogalom végleg elsatírozódjék, hogy az emlék is elpusztuljon – valami, megengedem, jobb élet ostoba illúziója reményében, mintha az élet humusza nem a felszabadult emlékből táplálkozna. Miért, milyen megfontolásokból és érdekekből folytatták a Kádár-kor emlékbetiltó gyakorlatát, azt hosszú lenne kifejteni, ettől szenvedtem a legtöbbet az elmúlt negyedszázad alatt. Hiszen nem egy halott, hanem élő hagyomány folytatásának szenteltem a rendszerváltás nagy fordulata utáni életemet. A hazugság mozzanatát ércnél maradandóbban ércbe öntött szavak hirdetik a legérzékibben – az elhallgatás nyelvén. Az egyetlen nyilvános holokauszt-emlékművön – a Duna-parti cipőkén –, amelynek létrejöttének idejét, szellemi és hatalmi környezetét a legerőszakoltabban sem lehet a Horthy-nosztalgiában érdekeltek politikai és kulturális erőteréhez kötni: „Az 1944–45-ben nyilaskeresztes fegyveresek által Dunába lőtt áldozatok emlékére állíttatott 2005. április 16-án.”

*

A Romsics Ignácot antiszemitizmussal vádoló támadások az elhallgatás-monopóliumot igyekeznek megtartani – számomra megfejthetetlen aspirációk reményében. Szerintem nemhogy a Tanácsköztársaság népbiztosainak a származását kell kimutatni – személyekben és százalékban a tudomány vagy a tisztánlátás érdekében, hanem még azt is, hogy a Romsicsot 2012-ben antiszemitizmussal vádolók mind zsidók, sőt, egy kivétellel, „nem zsidó zsidók”. (György Péter találó elnevezése a csoportra, amely ugyanolyan karakteres és tradicionális zsidó jelenség és közösség, mint a legsólettebb ortodoxoké – köztudomású, hogy például az inkvizítorok többsége is közülük rekrutálódott.) A tét az elmúlt száz év értékelése. Amiből – ha akarjuk, ha nem: mert csak ez van – a magyar történelem folyamatosságának kellene kibontakoznia. (Ahol, mi, zsidók már csak fosszíliákban vagyunk jelen.) Kádár vagy Horthy? Milyen lapos nívójú, s bizony történelmietlen, *vagy-vagy* játék. És ama emancipációért önfeladásba kezdő zsidóságnak micsoda mélységbe – a történelem emésztőgödrébe – landolása. *Ez még a halottnak is elviselhetetlenül fáj!* Ugyanis az ún. vita vagy diskurzus igazi motívuma – érezve ugyan a tét súlyát, ezért kicsit becsomagolva –, de soha még ilyen nyíltan, végre kiöklendezte magát a maga pőreségében: „A zsidók – azok, akik túlélték 1944–45-öt – utóbb, 1945 után, a kommunista diktatúra évtizedei alatt élhettek végre nem zsidóként, ha azt tartották kívánatosnak. Abszurd vagy sem: de a kíméletlen elnyomásra épülő, a polgári szabadságjogokat radikálisan korlátozó rendszerben emancipálódhattak. Ez a folyamat önellentmondásos, fájdalmas, részben reménytelen – és mégis modern volt. Márpedig ha a Kádár-kor mérlegének megvonásakor figyelembe kell vennünk azt is, hogy a nyílt antiszemita politika eltűnése a mindennapokból minden felvilágosult magyar ember számára jó volt, akkor a Horthy-korszakot aligha tekinthetjük normális állapotnak, vagy egyenesen normának. (…) A Horthy-korszak premodern volt, mert hallomásból sem ismerte ezt – a születéstől a halálig mindenki az volt, aminek született.” (A föntebb idézett György Péter-cikkből.) Nem firtatva a történelmi vagy irodalmi ismeret totális hiányát – pl. Illyés Gyula élete és a *Puszták népe,* gimnáziumi kötelező anyag volt, remélem ma is az – s a társadalmi mobilitás és az identitás fogalmai primitív és dolózus összemosását, a Kádár-korszak azért volt „modernebb”, mert betiltotta az antiszemitizmust (s vele minden mást). S végre a zsidó elérhette 150 éves küzdelme végcélját: viszonylag zavartalanul, sőt: nyilvánosan hazudhatta magának, hogy nem zsidó.

Miközben a Horthy-Magyarországon, a Kádár-rendszerrel szemben, ha ezt szabad megjegyezni, többpártrendszer volt, szabadon lehetett utazni – és bizonyos, a rendszer szempontjából szélsőségeket leszámítva, sajtószabadság volt. Vajon György, az egykori művészettörténész, szakterületén melyik rendszerben észlelte a modernizmus virágzását? A kérdésfeltevés hamis érvénytelenségét, hadd érzékítsem meg tragikumot nem nélkülöző paradoxont is magában hordozó példán. Igaz, hogy a Horthy-rendszer kirekesztette s a végén legyilkolta a magyar zsidóság oly külön utakat járó, a végén az apokalipszisben találkozó két csúcsképviselőjét: Ámos Imrét és Radnóti Miklóst, de vajon ők azok lettek

volna-e, amiért ma tiszteljük őket, ha nem utazhatnak Párizsba (MÁV-kedvezménnyel 1937-ben), egész eszmélkedésük során – kávéházban, könyvesboltban, könyvtárban – nem követhetik a világ művészeti mozgalmait, s nem fejezhették volna ki magukat szabadon a magyar kulturális életben. (Radnótit nemcsak a *Magyar Csillag* hozta 1944-ig, de az *Új Idők*ben számos versfordításával is találkoztam e végzetes évben.)

A Horthy–Kádár-álellentét és párhuzam, a zsidó szó/fogalom tabu voltából ki nem engedő és megismételt tabuképzési hadjárata, csak arra jó, hogy felmentsen a legfájdalmasabb szembenézés alól: zsidóságát soha nem fogadta el magyarnak a magyar társadalom, vagy patetikusan: a nemzet. (S nem az állam s nem annak vezetői, ahogy Gerő legújabb hozzászólásában – *Kommentárok és megfontolások egy diskurzushoz, ÉS,* 2012/37., szept. 14 – állítja.) Ezzel a rettenetes felismeréssel, aki zsidónak született, valóban kell kezdeni valamit. Most, igen csúnya időkben, és a rendszerváltás utáni korszak annyi, mennyiségiből minőségibe váltott, csalódása után. Nem tudom, hogy a magyar kultúrával oly végzetes átitatottságunkban mi a válasz. Csak azt, hogy a kételyek s a vele járó döntések ódiumát nem háríthatjuk másra.

És ez a makacs elbeszélés-eltérítés nem engedi a magyar felet sem annak a kielemzésére és végiggondolására, hogy mit vesztett azzal, hogy – ahogy Ady Endre nevű prófétája ajánlotta – nem „Korrobori” táncban, de egy őszinte érdekfelismerésben sikeres, megújult néppé legyünk, mint nevezetes cikke fölvezető példájában a latinból és germánból megszületett olasz. (Lehet, hogy ehhez végleg el kell tűnjünk? A bennünket messze leelőző lengyeleket ma ez foglalkoztatja – igaz, miután Kádár kollegája, Gomułka, 1968 augusztusában kiüldözte a zsidók maradékát.)

Az a sikeres magyar nép, amely lehetett volna, már nem lesz soha többé. Azonban hozzánk, zsidókéhoz hasonló veszteségeik űrjébe nézve még kigyógyulhatna egyre ijesztőbb tüneteket fölmutató depressziójából.